МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ДІНИ ҰЙЫМДАР (ДІНДЕР) АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МОДЕЛЬДЕРІ

2-дәріс: Тарихи және заманауи мемлекеттік-конфессиялық қатынастар моделін талдау

Дәріс авторы: философия ғылымдарының докторы, профессор Н.Ж. Байтенова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

1. Тарихи бастаулар: Мемлекет пен шіркеудің қатар өмір сүруі

Августин концепциясы («Құдайдың қаласы туралы», 426 ж.)

• Шіркеу мен мемлекет қатар өмір сүреді және бір-бірінсіз өмір сүре алмайды.

• Олар өзара әрекеттесіп, бір-біріне үнемі ықпал етеді.

• Тарихи даму процесінде осы екі институт арасындағы қарым-қатынастың бірін-бір алмастыратын модельдері қалыптасты.

Діни ұйымдардың дербес субъект ретінде бөлінуі

• Ежелгі архаикалық қоғамда діни топ рулық/тайпалық қауымдастықпен толық сәйкес келді (В.И. Гараджа, Д.М. Угринович).

• Діни ұйымдардың жеке әлеуметтік институт ретінде құрылуы кәсіби діни қызметкерлер тобының (күллі дінбасылардың) бөлінуімен басталды.

• Иерархиялық діни құрылымдар қалыптасқан соң мемлекетпен саяси-құқықтық қатынастар орната бастады.

2. Антикалық және орта ғасырлардағы 3 негізгі тарихи модель

1. Папоцезаризм (Шіркеу басымдығы)

• Шіркеу (рухани билік) адам заңдары мен зайырлы биліктен жоғары тұрады.

• Батыс Еуропада католиктік шіркеу орта ғасырларда Папа билігін императорлар мен патшалардан жоғары қойды.

• Канондық құқық жалпы еуропалық құқықтық тәртіпке үлкен ықпал етті.

2. Цезарепапизм (Мемлекет басымдығы)

• Мемлекеттің біріншілігі мен рухани биліктің зайырлы билікке толық бағыныштылығы.

• Византия империясында және Ресейде (Петр I реформаларынан кейін) салтанат құрды.

• Шіркеу мемлекеттік аппараттың құрамдас бөлшегіне айналды.

3. Симфония (Келісім/Одақ моделі)

• Шіркеу мен зайырлы биліктің өзара үйлесімі мен келісімі («патшалық пен әулиелік» одағы).

• V ғасырда Византия императоры Юстинианның 6-шы новелласында алғаш рет заңдастырылды.

• Іс жүзінде бұл идеалды модель сирек сақталып, көбіне цезарепапизмге ығысты.

3. Қазіргі мемлекеттік-конфессияаралық қатынастардың 3 моделі

Қазіргі ғылыми әдебиетте кең тараған жүйелеу (3 негізгі модель):

1. Мемлекеттік шіркеу (Сәйкестендіру моделі)	Белгілі бір конфессияның ресми конституциялық немесе мемлекеттік мәртебеге ие болуы. Мысалдар: Англия, Греция, Дания, Норвегия, Финляндия (2000 жылға дейін – Швеция).
2. Бөліну (Сепарациондық) моделі	Мемлекеттік институттар мен діни бірлестіктердің заңды түрде қатаң бөлінуі, діни саланы федералдық/мемлекеттік реттеудің жоқтығы. Мысалдар: Франция, АҚШ, Нидерланды.
3. Кооперативтік (Бейтараптық) модель	Мемлекеттің дүниетанымдық бейтараптығын сақтай отырып, қоғамдық маңызы бар салаларда діни бірлестіктермен келісімшарттық негізде серіктес болуы. Мысалдар: Германия, Австрия, Бельгия, Испания, Италия, Португалия.

4. 1-модель: Мемлекеттік шіркеу (Сәйкестендіру моделі)

Модельдің басты белгілері:

• Шіркеу мемлекеттік саяси-құқықтық жүйенің құрамдас бөлігі ретінде танылады.

• Мемлекет басшысы немесе мемлекеттік орган шіркеудің ішкі мәселелеріне (эпископтарды тағайындау, бюджет) қатыса алады.

• Шіркеуге арнайы салықтық, қаржылық немесе білім беру артықшылықтары беріледі.

• Азаматтардың ар-ождан бостандығы қорғалғанымен, бір дін ресми мәртебеге ие.

Тән елдер және тәжірибе:

• Ұлыбритания: Англия шіркеуі (Church of England) — монарх шіркеудің жоғарғы басшысы саналады.

• Греция: Эллада Православие шіркеуі Конституция бойынша үстем конфессия ретінде бекітілген.

• Скандинавия елдері: Дания, Норвегия, Финляндияда Лютеран шіркеулері ұзақ уақыт бойы мемлекеттік шіркеу мәртебесін сақтады.

5. Мемлекеттік шіркеу моделінің эволюциясы: Швеция кейсі

1520–1527 жж.
Реформация және тәркілеу

- Швед королі Густав Васа лютерандық дінді қабылдады.
- 1527 жылы Парламент шешімімен католиктік шіркеудің жерлері мен мүлкі корольдің меншігіне өтті.

1593–1990 жж.
Толық протестанттық модель

- 1593 жылы лютерандық жалғыз ресми дін деп жарияланып, өзге дін өкілдері елден қуылды.
- Швеция Шіркеуі абсолютті мемлекеттік шіркеуге айналды.

2000 жыл
Мемлекеттен бөліну реформасы

- 2000 жылы Швеция Шіркеуі ресми түрде мемлекеттен бөлінді.
- Шіркеу мемлекеттік орган болудан қалып, дербес азаматтық-құқықтық субъект мәртебесін алды.

6. 2-модель: Бөліну (Сепарациондық) моделі

Сепарациондық модельдің мәні:

• Мемлекет діннен, ал шіркеу мемлекеттік басқару мен білім беру жүйесінен заңды түрде бөлінген.

• Мемлекет ешбір дінді субсидияламайды, ресми етіп бекітпейді және діни істерге араласпайды.

• Діни бірлестіктер азаматтық ұйымдар (коммерциялық емес заңды тұлғалар) ретінде әрекет етеді.

• Францияда («laïcité» қағидасы) және Нидерландыда бұл модель қатаң қолданылады.

Негізгі мақсаты мен ерекшеліктері:

• Азаматтардың діни немесе зайырлы көзқарасына қарамастан заң алдындағы теңдігін кепілдендіру.

• Саяси билікті кез келген конфессиялық ықпалдан дербес ұстау.

• Діни сенімді әрбір азаматтың жеке дербес шаруасы ретінде қарастыру.

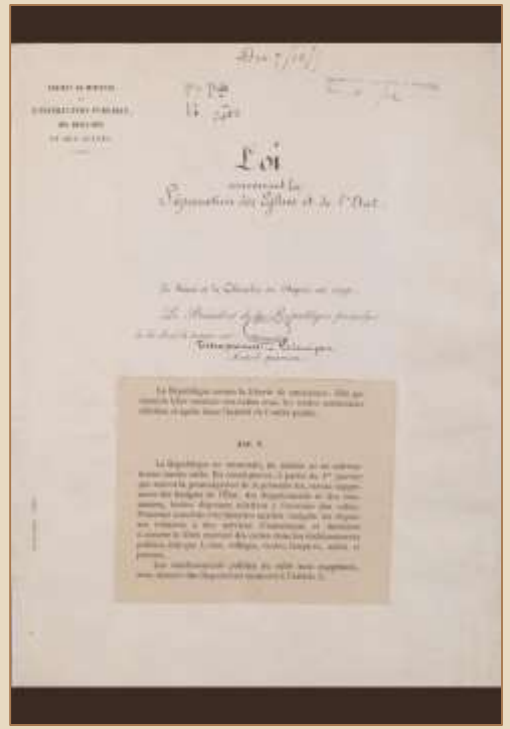

7. Сепарациондық модельдің американдық үлгісі (АҚШ кейсі)

АҚШ-тағы ар-ождан бостандығы мен мемлекеттік бейтараптық:

> *Конституцияға 1-ші түзету: «Конгресс қандай да бір дінді бекітетін немесе оның еркін жүруіне тыйым салатын ешбір заң шығармайды» — федералдық деңгейде діни заңдар қабылданбайды.*

Полиэтникалық және көпконфессиялы орта: Еуропадағы діни қудалаудан қашқан иммигранттар федерацияның тұтастығын сақтау үшін діни төзімділікті басты шарт етіп қойды.

Федералдық реттеудің жоқтығы: АҚШ-та арнайы дін істері жөніндегі федералдық министрлік немесе арнайы тіркеуші мемлекеттік орган жоқ.

«Шіркеу» (коммерциялық емес) мәртебесі: Салықтық жеңілдіктер алу үшін «шіркеу» (коммерциялық емес) мәртебесі қажет, бұл мәселелерді арнайы тіркеу органдары емес, қылмыстық және салықтық сот жүйесі қадағалайды.

8. 3-модель: Кооперативтік (Бейтараптық) модель

Кооперативтік модельдің мәні:

• Мемлекет идеологиялық және конфессиялық мәселелерде толық бейтарап болады.

• Бейтараптық немқұрайлылықты білдірмейді: мемлекет діни бостандықтарды қорғайды және қолдайды.

• Діни бірлестіктер мен мемлекет ортақ әлеуметтік проблемаларды шешу үшін арнайы келісімшарттар (конкордаттар) жасасады.

Шіркеулік келісімшарттар салалары:

• Діни тәрбие және мектептердегі діни білім беру.

• Ауруханаларда, әскери бөлімдерде және жазалау мекемелеріндегі рухани қамқорлық (капелландық).

• Қайырымдылық, әлеуметтік жұмыс және мәдени мұраны сақтау.

• Шіркеу салығы жүйесі және мемлекеттік субсидиялар.

9. Кооперативтік модельдің неміс үлгісі (Германия кейсі)

Германиядағы мемлекеттік-конфессиялық серіктестік механизмі:

«Жария құқық субъектісі» мәртебесі: Шіркеулерге (католиктік, евангелиялық, еврей қауымдарына) беріледі. Бұл мәртебе тек салықтық жеңілдіктер емес, кең құқықтар ұсынады.

Шіркеу салығы (Kirchensteuer): Мемлекет шіркеу мүшелерінен салық органдары арқылы ресми түрде шіркеу салығын жинап береді.

Мектептегі діни білім: Мемлекеттік мектептерде тиісті конфессия өкілдері оқытатын дін сабақтары стандартты оқу бағдарламасына кіреді.

БАҚ және қоғамдық кеңестер: Шіркеу өкілдері мемлекеттік радио, теледидар және жастар саясаты кеңестерінде ресми орын алады.

Қоғамдық пікірталастар: Жаңа діни ағымдардың пайда болуына байланысты дәстүрлі шіркеулерге мұндай артықшылық беру «теңдік принципін бұзады» деген пікірталастар да туындауда.

10. Үш негізгі модельдің салыстырмалы сипаттамасы

Салыстыру өлшемдері	Мемлекеттік шіркеу	Сепарациондық модель	Кооперативтік модель
Мемлекет пен дін қатынасы	Шіркеу мен мемлекет біріккен, бір дін ресми мәртебеге ие.	Заңды түрде қатаң бөлінген, федералдық реттеу жоқ.	Мемлекет бейтарап, бірақ қоғамдық салаларда серіктес.
Қаржыландыру & Салық	Шіркеу мемлекеттен тікелей немесе салықтық қолдау алады.	Мемлекеттік субсидия жоқ, коммерциялық емес жеңілдіктер.	Мемлекет шіркеу салығын жинап береді, субсидиялайды.
Үлгілі елдер	Англия, Греция, Дания, Норвегия.	АҚШ, Франция, Нидерланды.	Германия, Австрия, Бельгия, Испания, Италия.

2-дәріс бойынша қорытынды

• **Универсалды абсолютті модель жоқ:** Әр мемлекет өзінің тарихи, мәдени және саяси ерекшеліктеріне байланысты өзіндік модельді қалыптастырады.

• **Тарихи эволюция бағыты:** Ортағасырлық теократиялық және цезарепапистік модельдерден қазіргі демократиялық, ар-ождан бостандығына кепілдік беретін зайырлы модельдерге көшу жүрді.

• **Басты критерий:** Қай модель болмасын, заманауи құқықтық мемлекетте ең басты көрсеткіш — азаматтардың ар-ождан бостандығы мен діни сеніміне қарамастан заң алдындағы теңдігінің қамтамасыз етілуі.

• **Ғылыми маңызы:** Мемлекеттік-конфессиялық қатынастар модельдерін талдау Қазақстанның зайырлылық моделін дұрыс түсінуге және оны жетілдіруге теориялық негіз болады.

